

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

August 2018, Vol:4, Issue:2
e-ISSN: 2149-8539

Ağustos 2018, Cilt:4, Sayı 2
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

DEMOKRATİK REFERANDUM İLKELERİ İŞİĞİ ALTINDA TÜRKİYE’DEKİ 1987 HALKOYLAMASINA YÖNELİK BİR ANALİZ¹

UNDER THE DEMOCRATIC PRINCIPLES OF LIGHT AGAINST REFERENDUM 1987 REFERENDUM ON TURKEY ANALYSIS

Yeliz Karadeniz

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
yeliz.karadeniz1@ogr.sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Geliş 03 Ağustos 2018
Kabul 25 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Doğrudan Demokrasi
Demokratik Referandum
Türkiye’de Referandum

© 2018 PESA Tüm hakları
saklıdır

ÖZET

Günümüzde referandum uygulamalarındaki artış ve referandumun demokratikliğine ilişkin ilkelerin neler olabileceği doğrultusundaki çalışmalar, demokrasiyi konu edinen uluslararası kuruluşlar açısından önemli bir problematik konudur. Bu çalışmada amaçlanan, doğrudan demokrasi uygulamalarından referandumun evrensel manada belirlenen ilkelerini ortaya koyup bu ilkeler çerçevesinde Türkiye’nin 1987 halkoylamasını yakın plana almaktır. Bu doğrultuda çalışmada doğrudan demokrasi ve referandumun önemini anlamaya, referandumun vazgeçilmez ilkelerini belirlemeye ve Türkiye’nin bu ilkeler ışığındaki konumunu 1987 referandumundan hareketle somutlaştırmaya yönelik bir akış söz konusudur.

Literatür taraması ve betimleyici metodun kullanıldığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; öncelikle doğrudan demokrasinin siyasal katılımı arttırdığı, katılımı en iyi sağlayan aracın da referandum olduğu belirtilmelidir. Ayrıca demokratik referandum için, seçmenlerin düşüncelerini ortaya koyabildiği ifade özgürlüğü, baskı altında kalmadan oy kullanabildiği gizli oy ilkesi, yeterli ve doğru bilgiye ulaşabilmek için tarafsız medya ve eşit şartlarda yarışan siyasi partiler gereklidir. Bu ilkelere göre incelenen 1987 referandumunun uluslararası kriterleri sağlamada yetersiz olduğu da ulaşılan başka bir sonuçtur.

ARTICLE INFO

Received 03 August 2018
Accepted 25 August 2018

Keywords:

Direct Democracy
Democratic Referendum
The Referendum in Turkey

© 2018 PESA All rights
reserved

ABSTRACT

At the present time, the increase in referendum practices and the work towards the principles of the democratization of the referendum is a problematic issue in terms of international organizations that take on democracy. This study is intended, in the framework of these principles put forth the principles set forth in the universal sense of the referendum is to practice direct democracy in Turkey’s 1987 referendum on the close-up. In line with this study, direct democracy and to understand the importance of the referendum, a referendum to determine the essential principles and Turkey’s position in the light of these principles is a flow said to embody the movement for the 1987 referendum.

According to the results obtained from this study using literature scanning and descriptive method; it is to be noted that direct democracy, in particular, promotes political participation, and that the instrument providing the best participation is also a referendum. In addition, for democratic referendums, freedom of expression, which voters can express their thoughts, secret ballot principle that they can vote without being pressured, impartial media to reach adequate and accurate information, and political parties competing on equal terms are necessary. It is another result that the 1987 referendum, which was examined according to these principles, is inadequate in terms of international criteria.

¹ Bu makale “Demokratik Referandum İlkeleri Bağlamında Türkiye’de Doğrudan Demokrasi (Karşılaştırmalı Bir Analiz) adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Demokrasi zaman içerisinde doğrudan demokrasiden temsili demokrasiye evrilmiş olsa bile, özünde ve idealinde vatandaşların yönetime doğrudan katılım sağlayarak kendi haklarını kullanmak istemeleri yatmaktadır. Bu katılımı en iyi sağlayan demokrasi modelinin de doğrudan demokrasi olduğu söylenmektedir (Barber, 1995: 195).

Katılımcı ve müzakereci demokrasi anlayışının giderek güçlenmesiyle doğrudan demokrasi araçlarının başlıcası olarak kabul edilen referandumların daha sık uygulandığını ve uluslararası kuruluşların odak noktası haline geldiğini söylemek mümkündür. Uluslararası alanda referandum üzerine yapılan tartışmalar doğrudan demokrasiye dönüş ve referandum demokrasisi şeklindeki yaklaşımları ortaya çıkarmıştır.

Referandumun artan önemine bakarak demokratik bir yönetimden bahsedebilmek için seçimler kadar halk oylamalarının da demokratik şekilde yapılmasının bir gereklilik olduğuna değinmek gerekir. Ayrıca kurallara uygun işleyen bir doğrudan demokrasinin gerçekleşmesi için referandumların demokratik ilkelere göre yapılması faydalı olacaktır.

Uluslararası alanda demokrasi ve insan haklarını geliştirmek amacı ile çalışan kuruluşların bu konuyla ilgili çalışmaları söz konusudur. Bu kurumlar uluslararası alanda kabul görmüş daha demokratik bir referandum demokrasinden bahsedebilmek için referans belgeler hazırlamışlardır. Bu arada dünya genelinde bir referandum demokrasinden bahsedilmesine yol açan ana gelişmeler daha çok Avrupa kıtasında yaşandığı için referandumun niteliğine yönelik çalışmalarında bu kıta eksenli olduğuna değinmekte yarar vardır. Bu sebeple bu çalışmada Avrupa kıtasına ait uluslararası kurumların belgelerine yer verilecektir. Bu yüzden burada bahsedilecek belgeler; Avrupa Konseyi'ne danışmanlık yapan, başta Avrupa Birliği olmak üzere birçok kuruluş tarafından referans olarak gösterilen Venedik Komisyonu'nun demokratik referanduma ilişkin yayınladığı rapor, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) raporu ve Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmeleri'dir.

Tüm bunlardan hareketle literatür taraması ve betimleyici metodun kullanıldığı bu çalışmanın temel problematiğinin sadece anayasal konularda referandum yapılan Türkiye'de son yıllarda giderek artan referandum uygulamalarının uluslararası belgelerde yer alan demokratik referandum ilkeleri ışığı altındaki konumu olduğu söylenebilir. Çalışmada Türkiye'de gerçekleşen tüm referandumları ele alıp incelemek, çalışmanın içeriği açısından oldukça güçtür. Bu nedenle Türkiye'nin ara rejim döneminden tekrar demokrasiye geçtiği, Avrupa Birliğine tekrar başvurduğu kısacası ülkede demokrasi rüzgârlarının tekrar kuvvetli şekilde esmeye başladığı bir dönemde yapılan ilk oylama olan 1987 referandumunu somutlaştırmak hedeflenmektedir.

Bu problematikten hareketle cevabı aranan başlıca sorular; “doğrudan demokrasi ve referandumun neden önemli olduğu”, “uluslararası belgelerde yer alan demokratik referandum ilkelerinin neler olduğu”, Türkiye'de 1987 referandum uygulamasının demokratik ilkeler ışığındaki konumunun nasıl olduğu” şeklinde olmuştur. Bu arada yapılan taramalar sonucunda referandumun demokratik ilkeleri bağlamında Türkiye'de henüz hiçbir lisansüstü çalışma yapılmadığı için bu alanda bilimsel bir boşluk olması çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır.

1. Doğrudan Demokrasi ve Referandum

İnsanların tarih boyunca yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda geçmişten günümüze çeşitli yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi de demokrasidir. Demokrasi, Latince halk anlamında kullanılan “demos” ve iktidar anlamında kullanılan “kratos” sözcüklerinden meydana gelmektedir. Demokrasi, üzerinde ortak bir tanıma ulaşmanın zor olduğu bir kavram olarak ifade edilebilir. Demokrasiyi “çoğunluğun yönetimi”, “azınlıkların haklarını güvence altına alan yönetim”, “halk için yönetim”, “fırsat eşitliği sağlamaya çalışan yönetim” gibi ifadelerle tanımlamak mümkündür (Atar, 2000: 52). Demokrasi için ortak bir tanım yapmak mümkün olmasa da Abraham Lincoln'un demokrasi için yapmış olduğu “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi” tanımının dünyada kabul gördüğü söylenebilir (Türköne, 2007: 189).

Tek bir demokrasi kavramı olmadığı gibi tek bir demokrasi modelinin olması da mümkün değildir. Demokrasiden söz edilmeye başlandığı Eski Yunan döneminden günümüze kadar çeşitli demokrasi modellerinden bahsedilmektedir. Burada halkın süreçte en fazla etkili olduğu ve son zamanlarda en popüler olan doğrudan demokrasi modeli üzerinde durularak doğrudan demokrasi önem kazandıran araçlardan en sık kullanılanı olan referandumdan söz edilecektir.

Doğrudan demokrasi, devlet yönetimi için tüm kararların halk tarafından aracısız olarak alınmasına dayanan demokrasi şekli olarak tanımlanmaktadır. Eski çağlardan beri uygulanan doğrudan demokrasi toplumsal yapıda görülen değişikliklerle ve tartışmalarla birlikte son zamanlarda tekrar popüler hale gelmiştir (Göktoğa, 2014: 100). Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde, demokrasinin ruhunun halkın etkin katılımı olduğu ve bu yüzden de herkes tarafından istendiği, doğrudan demokrasiye doğru yönelimin arttığı ve doğrudan demokrasinin ideal yönetim biçimi haline geldiği söylenebilir.

Bilgi çağı olarak adlandırılan 21. yüzyıla gelindiğinde ise demokrasinin yeni iletişim teknolojileri ve medyayla birlikte küresel bir boyut kazandığı söylenebilir. Bu teknolojik araçlar sayesinde insanlar düşüncelerini kolayca birbirine iletebilmektedir. Özellikle internet ile birlikte halk siyasete daha çok dâhil olabilmektedir. Hem ülke içerisindeki hem de uluslararası alandaki siyasi olaylar hakkında kolaylıkla haber alabilmektedir (Karaçor, 2009: 130).

İşte bu 21. Yüzyıl ürünü olan sınırsız iletişim ve bilgi teknolojilerinin etkisiyle siyasal katılım artmaktadır. Katılım alanı hem genişlemekte hem de daha kolay ve ucuz hale gelmektedir (Güngör, 2012: 59). Artık sadece seçim zamanı değil siyasete ilişkin tartışmalarda da halk aktif rol alabilmektedir. Böylece toplumda farklı görüşte, kültürde ve inanışta olanların da iletişim kurabildiği ortam oluşabilmektedir.

Günümüzdeki iletişim teknolojisi sayesinde, halka internet ağıyla siyaset hakkında bilgi alabileceği, elektronik ortamda bir araya gelerek toplumu ilgilendiren konuları özgürce tartışabileceği, yine bu ortamda seçimler için oylarını kullanabileceği ve katılımında bulunabileceği doğrudan demokrasi ortamı sağlanabilir.

O halde artık güçlü bir demokrasinin özgürlük, eşitlik gibi temel değerlerden vazgeçmeden temsili demokrasinin getirdiği sınırları aşarak halkın sürekli devam eden katılımını sağlayan

doğrudan demokrasiden geçtiği söylenebilir. Demokratik olan ülkelerin doğrudan demokrasi uygulamalarını gerçekleştirdikçe ülke demokrasisinin giderek güçleneceğinden de bahsetmek mümkündür.

Temsili demokraside halk kendini yeteri kadar ifade edemediği için doğrudan demokrasi uygulamalarından en sık kullanılan referandumlar demokratik rejimler için bir gerekliliktir. Referandumda siyasi sorunlar için halktan yardım istenmesi halkı sorunlar üzerinde düşünmeye sevk edip, onları daha bilinçli hale getirmektedir. Siyasete karşı ilgisiz olan kişiler bile referandum dönemlerinde medya üzerinden ülkenin yaşadığı sorunları öğrenmektedir (Özkan, 2012: 49-50). Bu da kişinin siyasi kültürünü geliştirirken ülkenin demokrasi seviyesini arttırabilir.

Son zamanlarda dünya çapında referandumlarda artış olduğu görülmektedir. Bu artışın büyük bir çoğunluğunun da Avrupa ülkelerinde olduğu gözlemlenmektedir (Şencan ve diğerleri, 2010: 8). Artan referandum eğilimleriyle doğrudan demokrasi ve referandum uluslararası demokrasi kuruluşlarının gündemine girmiş ve uluslararası boyut kazanmıştır. Bu kuruluşların referandumla ilgili yayınladıkları belgelere bakmak demokratik referandumun gereklerini ortaya koymak için faydalı olacaktır.

1.1. Venedik Komisyonu'na Göre Referandum Kriterleri

Venedik Komisyonu, Avrupa Konseyinin anayasal konulardaki danışma organı görevini üstlenmektedir. Venedik komisyonunun Anayasada yer alan temel haklar, siyasi partiler ve yargısal konularda Avrupa çapında ortak bir alan oluşturabilmek için çalışmalar yapan bağımsız bir kuruluş olduğu söylenebilir (www.venice.coe.int).

Venedik Komisyonunun 2007 yılında kabul ettiği “Referandumlarda İyi Uygulama Yasası” olarak adlandırılan belge, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ve Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Makamlar Kongresi tarafından onaylanmış ve Bakanlar Komitesi tarafından desteklenen referans bir belgedir. Komisyon bu belgesinde, referanduma ilişkin ilkeleri “Referandumlar ve Avrupa'nın seçim Kültürü”, “İlkelerin Uygulanma Esasları” ve “Özel Kurallar” olmak üzere üç başlıkta ele almaktadır (www.venice.coe.int). Referandum sürecinin demokratik gereklerini belirleyebilmek adına bunlara değinmekte yarar vardır.

Venedik Komisyonu, ilk olarak Avrupa seçim kültürünün belli başlı temel ilkeleri olarak genel, eşit, serbest ve gizli oy ilkelerini benimsediğini ve bu ilkelere hareketle temel hak ve özgürlüklerin korunabileceğini ifade etmektedir. Bu ilkelere de en çok serbest oy hakkı üzerinde durmaktadır. Seçmenin referandum hakkında yeteri kadar bilgilendirilmesi için serbest propagandanın sağlanması ve bunun üzerine halkın tercihini özgürce açıklayabilmesi amacıyla daha detaylı önerilere girişmesi bunun bir göstergesi olabilir. Ayrıca Venedik Komisyonu'nun özellikle fırsat eşitliği üzerinde önemle durduğu da görülmektedir. Referandum için yürütülen kampanyalarda sağlanan kamusal finansmanlarda, kamusal medya organlarının kullanımında, meydanlarda yapılan konuşmalarda, afiş ve reklamlarda referandumun taraflarına eşit imkânlar sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Venedik Komisyonu “İlkelerin Uygulanma Kuralları” (Application Rules of Principles) başlığı altında referandum için uygulanacak ilkelerin temel haklara saygı çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğine, oylama sırasında uygulanacak kurallara ve güvencelere, sürecin işleyişine dair düzenlemelere, referandumu düzenleyen ve denetleyen organa ilişkin bilgilere de değinmektedir (www.venice.coe.int).

Yine “usuli teminatlar” başlığıyla referandumların bağımsız ve tarafsız bir organ tarafından yürütülmesi gerektiği belirtilmiştir. Merkezi bir komisyon olmak üzere bununla beraber tarafsız olacak seçim komisyonları da oluşturulmalıdır. Komisyonunda en az bir hâkim veya uzman hukukçu, meclisteki siyasi partilerin veya belli bir oya sahip partilerin seçilmiş temsilcileri, İç İşleri Bakanlığından bir temsilci ve ulusal azınlıklardan temsilciler yer almalıdır. Seçim komisyonunda yer alan siyasi partiler dengeli olarak temsil edilmelidir (Solak, 2012: 66-67).

Komisyon “referandum gözlemi” başlığıyla Referandumla ilgisi olan her yerde bulunabilme hakkına sahip olan ulusal ve uluslararası düzeyde gözlemcilerle geniş fırsatlar verilmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Gözlemciler sadece seçim zamanı değil, seçmenlerin kayıt aşamalarında, referandum kampanyaları yürütülürken, oylamadan önce, oylama sırasında veya oylama işlemi tamamlandıktan sonra da usulsüzlükleri tespit amaçlı gözlem yapabilir. Gözlemcilerin bulunamayacağı yerler olursa bunlar yasalarla belirtilmelidir (www.venice.coe.int).

Venedik komisyonunun sürece ilişkin üzerinde durduğu bir başka hususta “etkin yargı yolu” başlığıyla ele aldığı referandum kararının alınması ve sonuçların açıklanması süreci boyunca referandumları yargısal olarak denetleme yetkisinin Anayasa Mahkemesi’nde olması gerektiğidir (www.venice.coe.int).

Venedik Komisyonu demokratik referandum kriterleri belgesinin son bölümünde “Özel Kurallar” (Special Rules) başlığı altında hukukun üstünlüğü prensibinden hareketle referandumların hukuk kurallarına uygunluğu konusuna vurgu yapmaktadır. Anayasal dayanağı olmayan konularda referandum yapılmaması gerektiğini belirtmektedir.

Yine bu belgede “Referandum metninin usul hukukunda geçerliliği” başlığıyla referandum metninde olması gereken içerik birliği yani konu bütünlüğü açıklanmaktadır. Referanduma sunulacak her sorunun birbirleriyle bağlantılı olması gerektiği ifade edilmektedir (www.venice.coe.int). Halkın istemediği değişiklikler istedikleriyle birlikte sunulduğunda halk hepsini reddetmek veya kabul etmek mecburiyetinde kalacaktır. Vatandaşın birbiriyle bağlantısız maddeleri bütün olarak kabul etmeye ya da reddetmeye zorlanmaması için bu ilke oldukça önem taşımaktadır. Aksi takdirde bu durum seçmen özgürlüğü açısından sorun oluşturacaktır (Şen, 2010: 228-229).

1.2. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne göre Referandum Kriterleri

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak için 1950’de Avrupa Konseyi tarafından Roma’da imzalanan uluslararası bir sözleşmedir. Sözleşmenin 1.maddesine göre sözleşmenin tarafı olan ülkeler iç hukuklarında da sözleşme hükümlerini bağlayıcı hale getirmişlerdir (Şanlı, 2011: 421-423).

Halkın düşüncelerini özgürce açıklayabilmesi için sözleşmenin 10. maddesi ile ifade özgürlüğü, 11. maddesi ile örgütlenme özgürlüğü düzenlenmiştir. Bunlar sözleşmede demokrasinin temel taşları olarak görülmektedir. Bu iki özgürlüğün güvence altına alınmasıyla serbest seçimin anlam kazanacağı ifade edilmektedir (Ünal, 2008: 35).

AİHM kararlarına göre de ifade özgürlüğü demokrasinin temel öğelerinden biridir. Buna göre bireyin kendini geliştirdikçe demokrasi gelişim sağlayacaktır. İfade özgürlüğü aynı zamanda açık fikirliliğin ve hoşgörünün de temel unsuru olarak görülmektedir (Fendoğlu, 2016: 8).

İfade özgürlüğü sadece olumlu yönde düşünce açıklamayı değil, topluma aykırı gelen, zarara uğratan olaylar hakkında da düşüncelerin özgürce belirtilmesini kapsamaktadır. Bu durum sözleşmenin 10. maddesinde herkesin ifade özgürlüğünün olduğu, bu özgürlüğün kamu baskısı olmadan haber ve görüş alıp vermeyi kapsadığı şeklinde açıklanmaktadır (AİHS, md. 10).

Sözleşmede aynı zamanda propaganda serbestliğinin olmamasının, partilere baskı uygulanmasının serbest seçimi zedeleyeceği de belirtilmiştir. Benzer şekilde basın, dernek ve toplanma özgürlüğünün olmadığı, partilerin programlarını ve adaylarını engelleme olmadan halka sunamadığı yerlerde serbest seçimden söz edilemeyeceği açıklanmaktadır (Metin, 2007: 133). Çünkü halk seçimlere ilişkin çoğu haberi, gelişmeleri ve kampanyaları basın yayın organları aracılığıyla takip etmektedir. Bu sebeple seçimlerin demokratik çerçevede gerçekleşmesi için basın özgürlüğünün sağlanması da önemli bir gerekliliktir.

Sözleşmenin 13. maddesinde ise bu sözleşmede yer alan hak ve özgürlükleri ihlal edilen kişilerin, bu ihlal kamu hizmeti için gerçekleştirilse bile ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir (AİHS, md. 13). Bu bağlamda vatandaşların etkili başvuru hakkının kısıtlanmaması ve hakkı ihlal edilen kişilerin yapacağı itirazlar için milli bir makam olması gerekir.

Bütün bunlardan hareketle; AİHS'nin serbest seçim altında belirttiği ifade özgürlüğü, gizli oy, basın özgürlüğü, propaganda özgürlüğü, medyanın tarafsızlığı ve kişinin hakkı ihlal edildiğinde hakkını arayabileceği ulusal merciinin olması gibi unsurların referandumda da uyulması gereken ilkelere işaret ettiğinden bahsedilebilir.

1.3. AGİT'in Demokratik Referandum İlkeleri

Demokrasi üzerine çalışmalar yapan AGİT'in de demokratik referandum için öne sürdüğü bazı ilkeler vardır. "AGİT Sınırlı Referandum ve Gözlem Heyeti"nin hazırlamış olduğu raporlardan yola çıkarak referandumda uyulması gerektiği belirtilen kuralları şu şekilde sıralamak mümkündür: (www.osce.org/tr).

AGİT'in öncelikli olarak belirttiği konu Anayasa değişikliğine sunulacak maddelerin, seçim özgürlüğünün kısıtlanmaması için tek bir paket halinde değil de tek tek değerlendirilmesidir. Her biri için ayrı ayrı tercih hakkı bulunmalıdır. Bunun aksi uluslararası standartlara uygun olmamaktadır.

AGİT'e göre siyasi partilerin görüşleri medyada ve gazetelerde orantılı olarak yer almalıdır. Medyanın yapacağı yayın tarafsız olmalıdır. Referandumun her iki tarafı için de devlet televizyonlarındaki yayın süresi eşit olmalıdır.

AGİT de Venedik Komisyonu gibi Referandum için yürütülen kampanyalarda fırsat eşitliğinden söz etmektedir. Kampanyalarda her iki taraf eşit koşullarda yarışmalı kısacası hayır kampanyası yürütenlere zorluklar çıkarılmamalı, bu özgürlükleri ellerinden alınmamalıdır (www.hurriyet.com.tr). Rakiplere şiddet uygulanmamasına ve küçük düşürücü ithamlarda bulunmamaya dikkat edilmelidir. Ayrıca tarafların çalışmaları engellenmemeli, basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü kısıtlanmamalıdır (www.yenicaggazetesi.com.tr).

AGİT, mühürsüz oyların kesinlikle kabul edilmemesi ve değerlendirmeye alınmaması gerektiğini de belirtmektedir. Aksi bir durum söz konusu olursa yaptırım uygulanmalıdır (www.cnnturk.com). Ayrıca yapılacak anayasa değişikliği sorusu oy pusulasında da yer

almalıdır. Oylama devam ederken veya bittikten sonra orada bulunan uluslararası gözlemcilerin gözlem yapmasına engel olabilecek zorluklar çıkarılmamalıdır.

AGİT halkın referandum süreciyle ilgili bilgilendirilmesine ve bu konuda siyasi partilerin etkili olmasına da önem vermektedir. Buna göre kampanya yapma hakkı sadece seçime katılabilen partilerle de sınırlandırılmamalıdır.

1.4. Birleşmiş Milletler'in Referandum Kriterleri

Demokrasiyle ilgili BM İnsan Hakları Komisyonu'nun da açıklamış olduğu ilkeler bulunmaktadır. 2000 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu demokrasiyi güçlendirmek için bazı önerilerde bulunmuş ve 2002'de İnsan hak ve özgürlüklerine saygıyı, dernek kurma özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, halkın iradesi olarak gördüğü gizli ve genel oyu, yargının bağımsızlığını, özgür ve bağımsız medyayı demokrasinin temel unsurları olarak ilan etmiştir (www.un.org).

Demokrasinin temel ilkelerini veren bir diğer BM belgesi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmeden hareketle de demokratik seçimler noktasında çıkarımda bulunmak mümkündür. Bu sözleşme demokrasinin ilkelerini uluslararası hukuka göre açıklamaktadır. Sözleşmenin 18. maddesindeki "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir" ifadesi ile 19. maddesindeki "Herkesin, bir müdahale ile karşılaşmaksızın fikirlere sahip olma hakkı vardır" ifadesi düşünce ve ifade özgürlüğüne önem verildiğini göstermektedir. Bu maddelere göre herkesin dışarıdan baskı görmeden fikir sahibi olma ve bunu beyan etme hakkı vardır. Kimsenin bu hakkı kısıtlanamaz (Şanlı, 2011: 427).

Birleşmiş Milletler'in "Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi" ve "Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi"nde söz edilen halkın ifade özgürlüğü, barışçıl toplanma hakkı, başkalarıyla birlikte örgütlenme özgürlüğü, seçilen temsilciler aracılığıyla kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkı, seçimlerde genel, eşit ve iradesini özgürce ifade etmesini sağlayan gizli oyun gerekliliği gibi unsurların referandumda da uyulması gereken ilkelere işaret ettiğinden bahsedilebilir.

Çalışmada ele alınan dört kuruluşun da üzerinde önemle durduğu konulardan ilki referandumun şekil şartlarına uygun olması hususudur. Yani referandum düzenlerken yöntem ve içerik bakımından uluslararası standartlara uyulmalıdır. Anayasa değişikliğine tabi olan maddelerin tek bir paket halinde değil de ayrı ayrı oylanması sağlanmalıdır. Ayrıca oylamaya sunulacak referandum metninin maddi hukuktaki geçerliliği için ise metinde birlik ve tutarlılık olması yani her sorunun birbiriyle bağlantılı olması hususunda çalışmada incelenen kuruluşların hemfikir olduğundan da söz edilebilir. Bu şekilde seçmen istemediği maddeleri de oylamaya mecbur bırakılmayacak, serbest oy hakkı zedelenmemiş olacaktır.

Bir diğer ortak nokta ise referandumun tarafları arasında fırsat eşitliğinin ve serbest propagandanın sağlanmasıdır. Referandum metnine hayır diyen topluluk zarara uğratılmamalıdır. Ayrıca her iki taraf da basında eşit yer almalı, medyanın tarafsızlığı sağlanmalıdır. Sadece evet kampanyaları medyaya hâkim olmamalı, taraflı propaganda yapan kanallar da cezalandırılmalıdır.

Ortak kriterlerden diğeri referandum süreci boyunca hem halkın hem de sivil toplum kuruluşlarının toplanma hakkının ve ifade özgürlüğünün kısıtlanmamasıdır. Referandum ile ilgili düşünceler açıkça belirtilebilmelidir.

2. Türkiye'nin Referandum Tarihine Kısa Bir Göz Atış

Anayasal konularda halkın iradesinin belirlenmesi için yapılan halk oylamalarının Türkiye tarihinde önemli bir yeri vardır. Referandum, Türkiye'de anayasa yapımı ve anayasa değişikliği aşamalarında kullanılan bir doğrudan demokrasi aracıdır. Bu bölümde öncelikle Türkiye'de referanduma ait hukuki alt yapıya değinmek gerekir.

Türkiye'de 1961 yılından itibaren referandum uygulanmaktadır. Bu tarihten günümüze kadar yedi referandum yapılmıştır. Bunlardan ikisi anayasa yapımı, beşi anayasa değişikliği için gerçekleştirilmiştir. 1982 Anayasası'ndan önceki dönemlerde 1876, 1924 ve 1961 Anayasalarında referandum kurumuna yer verilmemiştir.

Anayasada açıkça yer verilmese bile Türkiye'de ilk referandum 1961 yılında yapılmıştır. Bu referandumun esasları 28.03.1961 tarihli ve 283 sayılı "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun"la belirlenmiştir (<http://www.resmigazete.gov.tr>).

Bu kanuna göre seçme yeterliliğine sahip her vatandaş, seçmen kütüğüne kayıtlı olduğu takdirde oy kullanmaktadır (md.2). Yine bu kanun gereğince referandum süreci seçim kurullarınca yürütülmekte, Yüksek Seçim Kurulu referandum için gerekli malzemeleri ayarlamaktadır. Oy pusulalarıyla ilgili düzenleme ise vatandaşların, dışarıdan rengi fark edilmeyecek şekilde iki farklı renkte, birinde evet diğerinde hayır yazan oy pusulalarıyla oylarını kullanmalarını sağlamaktadır (md.4). Geçerli olan oyların yarısından çoğu evet yönünde olursa Anayasa kabul edilmiş sayılmaktadır (md.7).

Referandum ilk defa 1982 Anayasasıyla anayasal bir kurum olmuş, bu anayasanın 175. maddesi referanduma ayrılmıştır. Bu dönemde referandumlara ilişkin yasal düzenleme ise 23 Mayıs 1987 tarihinde kabul edilen 3376 sayılı "Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun"dur (www.mevzuat.gov.tr).

Bu kanuna göre seçmen listesine ve kütüğe kaydı olan, seçme yeterliliğine sahip herkes referanduma katılmaktadır. Mazeret belirtmeksizin referandumda oy kullanmayan herkes para cezasıyla cezalandırılmaktadır (md.6). Referandumun yönetim ve denetiminden yine Yüksek Seçim Kurulu sorumlu tutulmaktadır (md.3). Evet oyunun olduğu beyaz, hayır oyunun olduğu kahverengi oy pusulasıyla oy kullanılmaktadır (md.4). Halkı referandum konusunda etkilemek için yürütülen propagandaların ise referandumdan önceki yedi gün içinde yapılması gerekmektedir (md.5/a). Mecliste grubu olan partilere ve Cumhurbaşkanına 10'ar dakikalık 2'şer konuşma, iktidar partisi veya partilerine 10'ar dakikalık 1'er konuşma ve iktidar ortağı partilerden büyük olana ilave 10 dakika süre verilerek radyo ve televizyonlarda propaganda serbestliği sağlanmıştır (md.5/b).

Türkiye'de referanduma ait yasal düzenlemeleri verdikten sonra Türkiye'nin referandum deneyimine bakmak gerekir. Türk siyasi tarihinin ilk halkoylaması olan 1961 referandumu, 1960 askeri darbesinden sonra oluşturulan Kurucu Meclisin hazırladığı Anayasa'nın kabulü için yapılmıştır. Bu anayasa ile anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilk kez dile getirilmiş, bu üstünlüğü somutlaştırmak ve Anayasaya aykırı olan yasaları reddetmek için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur (Zürcher, 2008: 356). Hazırlanan bu yeni Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoylamasına sunulmuştur. Referandum oylarının %38.3 hayır, %61.7 evet olması sonucu 1961 Anayasası halk tarafından kabul edilmiştir (www.tuik.gov.tr). Türkiye'nin ikinci referandumu 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bir sonucu olarak Danışma Meclisi tarafından oluşturulan Anayasa için 7 Kasım 1982 tarihinde yapılmıştır. Hazırlanan Anayasa 7 Kasım

1982 tarihinde referanduma sunulmuştur. Ülkede siyasi partilerin kapatıldığı, meclisin çalışmalarının durdurulduğu, sıkıyönetim uygulamalarının olduğu bir ortamda (Karakoç, 2013: 59) referanduma katılım oranı %91.3 iken oylama %91.4 kabul oyuyla ve %8.6 ret oyuyla sonuçlanmıştır (www.tuik.gov.tr).

Üçüncü referandum 1982 Anayasa'sının siyasi parti liderleri ve yöneticilerine getirmiş olduğu 5-10 yıllık siyasi yasakların kaldırılması için 6 Eylül 1987'de yapılmıştır. İktidar partisinin yasakların kalkmasına karşı çıktığı diğer partilerince "evet" kampanyası yürüttüğü bu referanduma katılım oranı % 93,6 olmuş, şaşırtıcı bir şekilde %50.16 evet oyu ve %49.84 hayır oyu ile sonuçlanmış (www.tuik.gov.tr), ve yasaklar kalkmıştır. Türkiye dördüncü kez referanduma yerel seçimlere kadar oy kaybedileceği düşüncesinden hareketle yerel seçimlerin bir yıl erkene alınması için 25 Eylül 1988'de gitmiştir. Bu referanduma % 88,82 oranında katılım olmuş ancak %35 evet %65 hayır oyuyla sonuçlanmıştır (www.tuik.gov.tr). Halk, iktidarla aynı fikirde olmamış, seçimlerin bir yıl erkene alınmasını reddetmiştir. Bu referandumun önemi Türkiye'de yapılmış olan referandumlarda sonucu ret çıkan tek referandum olmasıdır (Zürcher, 2008: 412).

2007 Referandumunu, Türkiye tarihindeki beşinci referandumdur. Bu referandum Cumhurbaşkanının seçilememesi krizinden dolayı yapılmıştır. Referandum metni TBMM'nin toplantı yeter sayısını ve görev süresini, Cumhurbaşkanının görev süresini ve seçim yöntemini kapsamaktadır (Kaboğlu, 2010: 138). Referanduma katılım oranı %40-%60 arası olması beklenirken %67.51 olması şaşırtıcı olmuştur. Oylama %68.9 evet, %31.1 hayır oyuyla sonuçlanmış, (www.tuik.gov.tr) Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kararı alınmıştır.

Altıncı referandum Ak Parti milletvekillerinin verdiği 26 maddelik anayasa değişikliği teklifi için gerçekleşmiştir. 2010 Referandumuna seçmenlerin %77'si katılmıştır. %57 evet, % 42 hayır oyuyla sonuçlanan referandum halkın iradesiyle kabul edilmiştir (www.tuik.gov.tr). Bu referandum ile yüksek yargı organlarında köklü değişikliklere gidilmiştir. Türkiye'de yapılan son referandum ise 16 Nisan 2017 tarihindeki "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ni içeren 18 maddelik anayasa değişikliği referandumudur. Bu referanduma seçmenin %85'i katılmış, oyların % 51.4'ü evet, %48.6'sı hayır yönünde olmuştur (www.tuik.gov.tr).

3. 1987 Anayasa Değişikliği Referandumunun Uluslararası Kriterler Bağlamında Analizi

Türkiye'nin üçüncü referandumunu, Anayasa değişikliği kapsamında yapılan ilk referandum olan siyasi yasakların kalkması hakkındaki 1987 tarihli referandumdur. Çalışmanın bu bölümünde 1987 referandumu sürecinden ve sonucundan bahsedilecek daha sonra belirlenmiş olan ortak demokratik referandum ilkeleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

1982 Anayasasının ardından siyasal sistem eskisi gibi işler hale geldikten, demokrasiye geri dönüş yaşandıktan sonra Anayasanın geçici 4. maddesindeki siyasetçilerin 5 veya 10 yıllığına siyasetten dışlanmasına ilişkin anayasal düzenlemenin kaldırılması gerektiği doğrultusunda kamuoyunda tartışmalar başlamıştır (Zürcher, 2008: 409).

Bunun üzerine Turgut Özal ve 199 milletvekili, Anayasa değişikliklerinin kapsamının genişletilmesi, Anayasa değişikliği yönteminin kolaylaştırılması ve bahsedilen siyasi yasakların kaldırılması için Anayasayla ilgili 4 ayrı konuda yani 67, 75, 175 ve geçici 4. maddelerinde değişiklik yoluna gidilmesi için teklifte bulunmuştur. Bu değişiklik mecliste görüşülerek 3361 sayılı kanunla kabul edilmiştir (www.resmigazete.gov.tr).

Yapılan değişikliklerden ilki, Anayasada seçmen olmak için gereken 21 yaşı doldurmuş olmak şartının 20 yaşına girmek olarak düzenlenmesidir (md.67). Diğer bir anayasa değişikliği Milletvekillerinin sayısının 400'den 450'ye çıkarılması olmuştur (md.75). Başka bir değişiklik de Anayasa değişikliği yöntemi ile ilgilidir. Anayasanın 175. maddesinde Cumhurbaşkanının anayasa değişikliğini referanduma sunabilmesi, değişikliğin meclise yeniden görüşülmesi için geri gönderilmesi ve meclisin de bu değişikliği aynen kabul etmesi gibi zor bir şarta bağlanmıştır. 1987 Anayasa değişikliğiyle 175. maddenin 3-4-5. Fıkralarıyla birlikte bu hükümlerde değişikliğe gidilmiştir (md. 175):

“Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir”.

“Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır”.

“Doğrudan veya Cumhurbaşkanının iadesi üzerine, Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoyulamasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun veya ilgili maddeler Resmî Gazete’de yayımlanır”.

Anayasaya göre önceden ihtiyari referandum söz konusuysen, bu değişiklikte birlikte zorunlu referandum usulüne geçilmiştir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2004: 35). Referandumun belli koşullarda zorunlu hale getirilmesinin halkın yönetime doğrudan katılabilmeleri ve tercihlerini ifade edebilmeleri için atılan bir adım olduğunu söylemek mümkündür.

Başbakan Turgut Özal ve arkadaşları siyasal yasakların kalkmasını istemeseler bile kararı halka bırakıp, Anayasa değişikliği paketini TBMM'ye sunmuşlardır. TBMM'de yeterli çoğunluk sağlanamayınca referandum yoluna gidilmiştir. 6 Eylül 1987'de yapılan referanduma katılım oranı % 93.6 olmuş, şaşırtıcı bir şekilde %50.16 evet oyu ve %49.84 hayır oyu ile sonuçlanmıştır (www.tuik.gov.tr).

Türkiye'de demokrasi rüzgârlarının tekrar güçlü bir şekilde esmeye başladığı bir dönemde yapılan bu referandumun sürecinden ve sonucundan bahsettikten sonra üç kategoride; şekil, süreç ve konu bağlamında ele alarak demokratik ilkeler bağlamında analiz etmek gerekir.

Şekil bakımından

Şekil şartları bağlamında bir referandumda olması gereken başlıca husus olarak konu birliği gösterilebilir. İkinci bölümde ulaşılan tespitlerden biri de uluslararası kuruluşların konu birliği kuralını oy hakkı ile ilişkilendirmeleridir. Kısacası serbest oy hakkının sağlanması için her maddenin ayrı değerlendirmeye alınması gerekmektedir.

Bu ölçüt bağlamında 1987 Anayasa değişikliği referandumunu değerlendirmek gerekirse bu referandumda, halk sadece siyaseten yasaklı kişilerin yasaklarının kalkmasını evet veya hayır şeklinde oylamıştır. Bu özelliğinden dolayı 1987 Referandumu demokratik referandumun konu birliği şartıyla örtüşmektedir.

Sürece ilişkin

Referandum süreci ile ilgili uluslararası kuruluşların ortak görüşü referandumun en önemli aşamalarından biri olan propagandaların eşit ve serbest ortamda yapılabilmesidir. O halde burada 1987 referandumunu referandum sürecinde uygulanan kampanyalarda siyasi partilerin kendini özgürce ifade edebilmesi ve partiler arası fırsat eşitliği ve basın özgürlüğü çerçevesinde incelemek gerekir.

1987 Referandum kampanyaları, başbakan Özal'ın "12 Eylül öncesi döneme dönmek için hayır", referanduma evet denmesini isteyen liderlerin ise "demokrasiye dönüş için evet" söylemleriyle geçmiştir. Oy pusulalarında evet renginin mavi, hayır renginin turuncu olması bile propagandalarda kullanılmıştır. Camide vatandaşa dağıtılan ayakkabıdan futbolcuların giydiği formaya kadar turuncu renkler ile referandumda hayır çağrısında bulunulmuştur (www.turkiyegazetesi.com.tr).

Başbakan Özal'ın referandumda hayır oyu vermeleri için halka "mavi yunan rengidir" çağrısı yapması, Demirel'in "yasaksız Türkiye", SHP'nin "demokrasilerde yasaklar olmaz" sloganı ve Erbakan'ın yurt gezilerinde evet oyu için halka yeminler ettirmesi, Güneş Taner'in üzerinde "no" yazan turuncu t-shirt ile gezmesi bu yüzden de günlerce medyada "Mr. No" olarak anılması bu duruma örnek gösterilebilir (Şencan'dan aktaran Özkan, 2012: 82). Ayrıca ANAP ve DYP kitaplı referandum kampanyası da düzenlemiş, gazetecilere referandumla ilgili kitap yazdırıp teşkilatlara dağıtmıştır.

Bu referandumda, başarının seçmene en iyi şekilde ulaşmaktan geçtiği düşüncesiyle siyasi parti başkanlarının halka siyasi reklamlar yoluyla da ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir. ANAP siyasi reklamlarda partinin amblemine, başbakan Özal'ın fotoğrafına ve partinin başarılarına yer verirken, diğer partilerin reklamlarını eleştirmiştir. Sık sık kâbus olarak nitelendirdiği, en tepede başlatılan krizin toplumun tüm kesimine yayıldığı 1980 öncesi dönemi "siyasi kavgalar", "anarşi" ve "terör" kavramlarıyla ifade etmiştir. Başbakan Özal'ın siyasi reklamlarda "Türkiye çağ atlıyor" şeklinde söylemleri de dikkat çekmektedir. Halka "bu çağ için, Türkiye'yi 2000'li yıllara hazırlamak için 5 yıl istiyorum ki Türkiye'nin eteğinden kimse çekmesin." cümleleriyle seslenmektedir. SHP ve DYP ise siyasi reklamlarda daha çok enflasyon, gelir dağılımı ve işsizlik gibi ülke sorunlarına yönelmişlerdir. SHP reklamlarda simge olarak limonu kullanarak ANAP'ın halkı limon gibi sıkıldığını ima etmiş, "Türkiye'ye nefes aldirmek için evet" söylemlerinde bulunmuştur (Tokgöz, 1991: 20-26). Tüm bunlara bakarak referandumun her iki tarafının serbest propaganda yürüttüğü bir ortamda cereyan ettiği söylenebilir.

Bu referandumun basında aldığı yere bakılacak olursa da başbakan Özal'ın yaptığı propagandalara gazetelerde geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse başbakan Özal'ın Yalova'da bir plajda turuncu renkli kıyafetlere bürünerek "hayırda hayır vardır" şeklinde söylemlerde bulunması manşet olarak Milliyet gazetesinde yer almaktadır. Özal aynı zamanda "hayır deyin 5 yıl daha rahat olalım" başlıklı yazılı ilanlar çıkarttırmıştır (www.milligazete.com.tr).

Referandumun evet diyen tarafları açısından bakıldığında Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan daha çok mevcut durumun demokrasiye aykırılığı üzerine televizyonlarda konuşmalar yapmış ve halkı etkilemeye çalışmışlardır. Propagandalardan etkilenen halk demokrasiye dönmek için bu yasakların kaldırılmasında karar

kılmıştır. Gazetelerde de siyasi parti yöneticilerine getirilen yasakların halkın iradesi ile kaldırıldığı, halkın baskısı üzerine Meclisin anayasa değişikliğine gitmek zorunda kaldığı ile ilgili haberler yer almaktadır (www.yenisafak.com.tr).

Bunlara rağmen TRT'nin Hüsamettin Cindoruk'un referandumla ilgili konuşmasını uzun uzun çekip sadece resmini yayımlayabilmesi ülkede basın özgürlüğünün kısıtlandığını göstermektedir (<http://bianet.org>). Yine 1987 tarihli 3376 sayılı kanun ile televizyon ve radyolarda konuşma sürelerinin referandum taraflarına eşit verilmediğine iktidar partisine ek süre sağlandığına da dikkat çekmek gerekir (md.5/b). Bu durum fırsat eşitliği ilkesine de uyulmadığını göstermektedir.

Referandum süresi boyunca yürütülen kampanya ve propagandalarda referandum taraflarının birbirine saygı göstermesine önem verildiğinden daha önce bahsedilmiştir. Ancak Özal başta tarafsız olacağını söylese de daha sonra hayır yönünde tutum sergilemiş, evet oyu verecekleri anarşiyi isteyen kesim olarak ilan etmiştir. Propaganda boyunca siyasal yasaklar kalkarsa ülkeyi eskisi gibi kaos ve şiddetin beklediğini vurgulamıştır. Diğer taraftan bakıldığında Demirel'in memleketi olan Isparta'ya konuşma yapmak için giden Özal'ın aracı şehre sokulmak istenmemiş, Van'da ise taşlanmıştır (www.turkiyegazetesi.com.tr). Tüm bunlardan hareketle referandum taraflarının birbirlerine karşı tutumunun demokratik kriterlere uygun olmadığını söylemek mümkündür.

Konuya ilişkin kriterler bakımından

Referandumlar halkın yönetime aktif katılması için büyük bir fırsattır. Ancak bu her konuda referandum yapılacağı anlamına gelmemektedir. Referandum konusu yapılamayacak hususlardan birisi de temel hak ve özgürlüklerdir. Uluslararası kuruluşların da ortak görüşü, temel hak ve özgürlüklerin referanduma konu yapılmasının demokrasiye aykırı olduğu yönündedir. Temel hak ve özgürlüklerin kullanılması ya da kullanılmamasını referandumun sonucuna bağlamak demokratik ilkelerle bağdaşmamaktadır.

Bununla beraber demokratik referandum ilkelerine göre yasakların olduğu, temel hakların ortadan kaldırıldığı bir ülkede demokrasiden de söz edilemez. Hiçbir makam ve hiçbir bireyin temel hak ve özgürlüklerini sınırlandıran veya ortadan kaldıran bir kararın kabul edilmesi demokrasi açısından mümkün değilken Türkiye'de bu konu referanduma sunulmuştur. Ayrıca bu referandumda, siyasi hakların kullanımına konulan engellerin kaldırılmasına ilişkin karar mecliste verilebilecekken yeterli çoğunluğun sağlanmaması ve referandumun sonucuna bağlı tutulması da demokratik olmayan bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır (Toptaş, 2017: 42).

O halde bu referandumda bazı kişilere yönelik ceza mahiyetindeki yasakların kaldırılması veya devam etmesinin referandum sonucuna bağlı tutulmasının dolaylı olarak bu belgelere göre ters düştüğü söylenebilir. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen referandum sonucunun hem demokrasi hem de eski siyasetçiler açısından olumlu yönde olduğundan da bahsedilebilir. Ayrıca böyle bir yasağın devamının demokrasi açısından uygun olmadığı da göz önünde bulundurulduğunda Anayasa hükümlerine göre getirilen yasakların, yine Anayasa'nın değiştirilmesine ilişkin hükümlerine göre kaldırılmasının doğal olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu ölçüt bağlamında 1987 referandumunu özetlemek gerekirse, hem temel hak ve özgürlüklerin referanduma konu yapılması hem de ülkede bazı kişilerin siyasi haklarında kısıtlamaların olması demokratik kriterlere aykırıdır. Ancak temel hakların referanduma sunulması açısından bakıldığında 1987 referandumunu bu kritere uymasa bile diğer bir açıdan yani siyaseten yasaklı

kişilere getirilmiş olan yasakların bu referandum ile kaldırılmış olması diğer bir deyişle ülkeye yeniden demokrasinin gelmesi demokrasi yolunda atılan büyük bir adımdır.

SONUÇ

Demokrasiler ülkenin geleceği için siyasi sistemin temelini oluşturmaktadır. Bu temel ne kadar sağlam ise ülkeler de o ölçüde sağlam bir gelecek oluşturabilirler. Bu sebeple bir ülkede demokrasinin ne olarak algılandığı ve nasıl uygulandığı önem taşımaktadır. Demokrasi bağlamındaki tartışmalar iyi devlet yönetimi için halkın yönetimine hangi oranda ve nasıl katılması gerektiği sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruların cevabı olarak doğrudan demokrasi hedef olarak gösterilmiştir. Doğrudan demokrasiyi sağlamada pek çok araç olsa da referandumlar, halkın yönetime aracısız katılımını sağladığı için doğrudan demokrasinin en önemli unsurudur. Aynı zamanda hem en çok uygulanan hem de daha güvenli demokrasi aracı olarak görülmektedir. Bu sebeple referandum kurumunun hem aktif olması hem demokratik bir şekilde yapılması halk egemenliği açısından önemlidir.

Bu çalışmadan çıkarılan sonuçlardan biri de iletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde halkın aktif katılımını sağlayan doğrudan demokrasinin yeniden popüler hale geldiği, her geçen gün bu popülerliğinin arttığı ve doğrudan demokrasi kavramıyla gündeme gelen referandumun bu katılımı gerçekleştirdiğidir.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren hem akademik alanda hem de uygulamada referandumun önemi artmaktadır. Avrupa Konseyi kuruluşu olan Venedik Komisyonu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlardan bazıları referandumun demokratikliğiyle ilgili doğrudan belge yayınlarken, bazıları serbest ve dürüst seçimin gerekliliği üzerine yoğunlaşmaktadır.

Uluslararası belgelerde yer alan tüm bu kriterlere bakıldığında demokratik bir referandum için ön plana çıkan ilkelerin, insan haklarının korunması ve etkili bir şekilde uygulanması için oluşturulan ifade, toplanma, örgütlenme gibi özgürlüklerin tanındığı, seçimlerin temelini oluşturan genel, eşit, serbest ve gizli oy ilkelerinin uygulandığı, eşit şartlarda kampanyaların yürütüldüğü ve bilgiye kolayca ulaşmayı sağlayan serbest ve tarafsız medyanın bulunduğu ortamda yerine getirilebileceği sonucu çıkarılabilir. Referanduma ilişkin teknik meselelerden ise referandumda sorulacak sorunun içeriğine, oy kullanma usulüne, referandumun getirileri hakkında halkın yeterince bilgilendirilmesine, referandumda konu ve şekil birliği olmasına önem verildiği söylenebilir.

Çalışmada referandum geçmişine bakılan Türkiye'de, referandum kurumunun onay mercii olarak görüldüğüne ulaşılmıştır. Ayrıca günümüze kadar gerçekleşen yedi referandumdan ikisinin darbe sürecinden sonra bir tanesinin ise ülkede Olağanüstü Hal ilan edilmişken gerçekleştirilmesi Türkiye'nin olumsuz tecrübeler yaşadığını da göstermektedir.

Çalışmada hem hukuki alt yapı hem de süreç bakımından ayrıntılı olarak incelenen 1987 referandumu ile halkın ilk defa iktidara karşı geldiği, özgür iradesini ortaya koyduğu söylenebilir. Meclisin önerisi ve halkın da kararı neticesinde yasaklar kaldırılmıştır. Bu durum referandumun ülke demokrasilerinde ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Referanduma ilişkin bulunan demokratik ilkeler çerçevesinde 1987 referandumunu özetlemek gerekirse; referandum tek bir soru içerdiğinden şekil bakımından konu bütünlüğü ilkesini

sağlamaktadır. Fakat yoğun bir şekilde gerçekleşen mitinglerde, siyasi rekabetin propagandalara yansımalarının, seviyesizce gerçekleşen tartışma üslubuna ve tarafların birbirine karşı hakaret içerikli sözlerine gazetelerde yer verilmesinin demokratik referandum sürecini zedelediği söylenebilir. Ayrıca hem basında hem devlet kanallarında genellikle başbakan Özal'ın propagandalarına yer verilmiş ve referandumda evet diyen kesimin imkânları kısıtlanmıştır. Bu durumda, hem tarafların savunduklarını eşit şartlarda düşüncelerini ifade edebilme hakkının zedelendiği hem de referandum hakkında halkın yeterince bilgilendirilmesinin engellendiği savunulabilir. O halde çalışmada incelenen 1987 referandumu için ulaşılan ana sonuç demokratik referandum ilkelerini karşılamada yetersiz kaldığı şeklinde özetlenebilir. Bu nedenlerle Türkiye'de referandum uygulamasının nasıl olması gerektiğini ayrıntılı olarak düzenleyen belgelerde yer alan tavsiyeler dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitapların Gösterimi

ATAR, Yavuz (2000), **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya.

BARBER, Benjamin (1995), **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

KABOĞLU, İbrahim (2010), **Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak**, İmge Kitabevi, Ankara.

SOLAK, Mehmet (2012), "TBMM Araştırması: Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum," **Demokrasi ve Siyasal Katılım**, Ed. Nihal Boztekın, Ezgi Ofset, İstanbul.

ŞENCAN ve diğerleri (2010), **Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Türkiye- ABD – Avrupa Uygulama Örnekleri**, TBMM Yayınları, Ankara.

TANÖR, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu (2004), **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er (2007), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara.

ZÜRCHER, Erik Jan (2008), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Makale Gösterimleri

FENDOĞLU, Hasan Tahsin (2016), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Sayı 25.

GÖKTOLGA, Oğuzhan (2014), "Demokrasinin Demokratikleştirilmesi: Yerel Doğrudan Demokrasi Uygulamaları", **Birey ve Toplum**, Cilt 4, Sayı 8.

KARAÇOR, Süleyman (2009), "Yeni İletişim Teknolojileri, Siyasal Katılım, Demokrasi", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 2.

KARAKOÇ, Rıfat (2013), "1982 Anayasası'nın Siyasi Partilere İlişkin Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2.

METİN, Yüksel (2007), "AİHS Çerçevesinde ve AİHM Kararları Işığında Serbest Seçim Hakkı", **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı 47-48.

ŞANLI, Pelin (2011), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 7.

TOKGÖZ, Oya (1991), "Türkiye'de 1983 ve 1987 Genel Seçimlerinde Kullanılan Siyasal Reklamlar", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1.

ÜNAL, Şeref (2008), "Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Venedik Komisyonu Raporu", **Türkiye Günlüğü**, sayı 93.

Tezlerin Gösterimi

GÜNGÖR, Süleyman (2012), “Bilgi Toplumu ve E-Dönüşüm Sürecinin Demokrasi Üzerine Dönüştürücü Etkisinin Analizi”, İdari Uzmanlık Tezi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Ankara.

ÖZKAN, Tuğba (2012), “Demokratikleşme Sürecinde Türkiye’nin Referandumla Sınava”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

ŞEN, İlker Gökhan (2010), “Doğrudan Demokrasi: Kurumlar, Hukuki ve Siyasi Sorunlar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

TOPTAŞ, Türker (2017), “Demokrasiye Katılım Aracı Olarak Referandum ve Türkiye’de Referandumların Siyasete Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.

İnternet Yayınları

<http://www.bianet.org/1/17/183220-1987-referandumu-ozal-75-bin-oyla-kaybetti>, Erişim Tarihi: 28.06.2018

<http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2018

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/595751.aspx>, Erişim Tarihi: 30.06.2018

<http://www.un.org>, Erişim Tarihi: 01.06.2018

[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-EL\(2006\)024rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-EL(2006)024rev-e), Erişim Tarihi: 01.06.2018

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/referandumlar-ulkesi-ismicre-73401h.htm>, Erişim Tarihi: 01.06.2018

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1142051/ilk-referandum-ilk-darbeden-sonra>, Erişim Tarihi: 30.06.2018

<https://www.osce.org/tr/odihr/elections/turkey/311736?download=true>, Erişim Tarihi: 01.06.2018

<https://www.yenisafak.com/secim-referandum-1987>, Erişim Tarihi: 30.06.2018

www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 11.06.2018

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10771.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2018

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3376.pdf>, Erişim Tarihi: 21.07.2018

http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19464_1.pdf, Erişim Tarihi: 21.07.2018

<https://www.cnnturk.com/dunya/referandum-sonrasi-agit-on-raporu-aciklandi>, Erişim Tarihi: 28.08.2018

<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/agit-raporu-neden-canlarini-yakiyor-42478yy.htm>, Erişim Tarihi: 28.08.2018

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-agitten-referandum-aciklamasi-geldi-40429714>, Erişim Tarihi:28.08.2018